

UDK 1Maritain, J.

342.34:141.113

342.34:141.144

<https://doi.org/10.53745/bs.94.1.7>

Primljeno: 30. 11. 2023.

Prihvaćeno: 15. 1. 2024.

Prethodno priopćenje

O NARAVI DEMOKRACIJE U SVJETLU MISLI JACQUESA MARITAINA

Dan ĐAKOVIĆ

Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Jordanovac 110, 10 000 Zagreb

dan_djakovic@ffrz.unizg.hr

Sažetak

Cilj ovoga rada je promišljanje o biti (naravi) demokracije koju se naširoko smatra najboljim oblikom vladavine. Iako se demokraciju uglavnom smatra nekom vrstom neupitne vrijednosti, ne postoji slaganje oko odgovora na pitanje o njezinoj biti. Skicu odgovora na to pitanje autor traži u svjetlu filozofije Jacquesa Maritaina, velikoga francuskog filozofa i jednog od najpoznatijih tomista i personalista 20. stoljeća. Maritain je također demokraciju smatrao najboljim oblikom vladavine jer je najadekvatnija dostojanstvu ljudske osobe koje svoj temelj ima u stvorenosti na sliku Božju te izravnoj usmjerenosti čovjeka na svog Stvoritelja. Demokracija stoga za Maritaina odražava povjerenje u ljudsku narav, a evanđeoski duh slobode i nadu evanđeoskog bratstva on vidi kao esenciju demokracije. U radu se pretpostavlja da je već i samo znanje o naravi demokracije neka vrsta protuotrova antidemokratskim i totalitarnim aspiracijama. Maritain zaziva demokraciju personalističkog i pluralističkog tipa, a suprotstavlja je novovjekovnom, individualističkom i liberalnom shvaćanju demokracije.

Ključne riječi: demokracija, pluralizam, totalitarizam, evanđelje, sloboda, proročke manjine, Jacques Maritain.

Uvod

Kršćani od samih početaka mole za vladare i u svakoj vlasti vide neku vrstu Božje vlasti. Ni najgori vladari ne bi imali nikakve vlasti da im nije dano ili dopušteno odozgo. Istodobno, kršćani (barem neki) odbijaju klečati pred bilo kojom ljudskom vlašću. Može se reći da to njihovo odbijanje na svoj način (pre) usmjerava ljudsku povijest i svi na neki način živimo od te njihove hrabrosti. Iz istih razloga zbog kojih su odbijali klečati pred carevima i kraljevima, koji

su Božja stvorenja, kršćani još više odbijaju klečati pred državama i parlamentima i pred samom demokracijom, koji su samo ljudske tvorevine, koliko god bile dobre.

Čini se da ne postoji ni jedno dobro koje ne bi moglo biti zloupotrijebljeno. Drugim riječima – svakim dobrom čovjek se može koristiti i na loš način, a to znači protiv naravi ili biti tog dobra. Ako želimo znati koristi li se neko dobro protiv njegove naravi (biti), onda najprije moramo znati što je narav (bit) tog dobra. Demokracija se naširoko smatra nekim dobrom. Riječ je zapravo o toliko široko prihvaćenoj vrijednosti da sama riječ »nedemokratično« zvuči gotovo kao psovka. Ponajprije to vrijedi na Zapadu, ali i u ostalim dijelovima svijeta teško ćemo naći nekog vođu koji se ponosi time što vlada nedemokratički. I diktatori vole ostaviti dojam demokratičnosti i da ih narod voli. No, iako je danas u velikoj većini država demokracija prihvaćena kao najbolji postojeći oblik vladavine, ne postoji, a zapravo nikad nije ni postojalo, slaganje oko odgovora na pitanje – koja ili kakva demokracija?

Sasvim je sukladno demokratskom duhu propitivati i demokraciju samu. Taj problem neslaganja oko biti demokracije dodatno je zaoštren prebrzim razvojem tehnologije koji zbunjuje i zastrašuje. To je vrijedilo i prije pojave interneta i tzv. umjetne inteligencije, a posebno vrijedi nakon njihove pojave. U ovom trenutku nije moguće predvidjeti, a vjerojatno ni zamisliti, što će donijeti zbroj ili umnožak demokracije i najsuvremenije tehnologije, ali mnogi se pribojavaju distopijskih scenarija koji će ići na štetu demokracije, a u korist nekog novog, nikad viđenog totalitarizma.

Unatoč tako širokoj prihvaćenosti demokracije (čak i u socijalnom nauku Crkve), važno je također imati u vidu da demokracija nije obvezujuća vrijednost za kršćansku vjeru kao ni za Crkvu. Crkva je prigrlila demokraciju kao najbolji postojeći oblik vladavine, ali time nije sebe obvezala da postane demokratsko društvo. Dapače, papa Pio XII. tumačio je u svojoj poznatoj radio poruci na Badnjak 1944. godine¹ da demokracija mora biti kršćanska,² a ne da kršćanstvo mora biti (postati) demokratsko. Ovdje postoji jasna hijerarhija. Demokracija je vrijednost nižeg stupnja i ona, što se kršćana tiče, mora biti kršćanska (to će reći da mora biti za čovjeka i radi čovjeka koji je Božji),³ a kr-

¹ Vidi: Radio-poruka Pija XII. upućena cijelom svijetu na Badnjak 24. prosinca 1944., u: Marijan VAKLOVIĆ (ur.), *Sto godina Katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., 91-104. Time je Crkva prvi put dala izričitu prednost demokraciji.

² Liberali će, po analogiji, reći da demokracija mora biti liberalna.

³ Ako je šabat, koji je – kao i Crkva – Božja ustanova, radi čovjeka, onda to još više vrijedi za svaku ljudsku tvorevinu poput države, demokracije, znanosti, tehnologije itd. Sve moraju biti u službi čovjeka, a ne obratno.

šćanstvo je vrijednost višeg stupnja i ono ne mora biti demokratsko.⁴ Oko toga lako nastaje zabuna ili zbrka. Vrlo jednostavno rečeno, glas naroda ili većine je važan i dobro je da narod su-odlučuje o svojoj sudbini, ali nikakva većina pa ni sav narod ne može odlučivati o tome što je istina, a što laž ili što je dobro, a što zlo. Njegovo visočanstvo Broj nema, dakle, primat ni nad istinom, a kamoli nad Istinom.

Nešto slično može se reći i za odnos slobode i demokracije. Sloboda je u tom odnosu vrijednost višeg stupnja (iako za kršćane nije vrhovna vrijednost) i demokracija mora služiti slobodi, a ne obratno. Ako demokracija počne ugrožavati slobodu, onda treba mijenjati demokraciju, a ne žrtvovati slobodu. Dovoljno je zamisliti što bi se npr. dogodilo kad bismo mi većinom ili konsenzusom odlučili da neka skupina ljudi može biti pretvorena u roblje. Drugim riječima – narod ili većina nije iznad istine, nego je istina iznad naroda. Ni jedan pojedinac, nikoja većina pa ni sav narod nije vlasnik istine. A bez istine nema ni slobode. Dakle, o nekim stvarima jednostavno nema smisla glasovati, tj. odlučivati većinom. Oko toga se načelno slažu mnoge, možda i sve strane u demokraciji, ali ne postoji slaganje oko toga koje su to stvari. Upravo zato je važno, uz afirmaciju demokracije i demokratskih vrijednosti, što češće postavljati već spomenuto pitanje – kakva demokracija?

Ovaj rad, iako nastaje u ambijentu i u sjeni rasprave o umjetnoj inteligenciji i transhumanizmu,⁵ nema ambiciju provesti analizu najsuvremenije tehnologije, koja nas istovremeno zadivljuje i straši, niti predvidjeti dimenzije i opasnosti totalitarizma koji nam (koristeći naizgled vrlo demokratsku tehnologiju) možda dolazi ususret, nego želi, odgovarajući na pitanje o biti (naravi) demokracije, samo ukazati na ono što bi, u ovom kontekstu, trebalo sačuvati od totalitarnih kandži. Nadamo se da je već i samo znanje o naravi demokracije neka vrsta protuotrova totalitarnim aspiracijama. Skicu odgovora na pitanje o naravi demokracije tražimo u svjetlu filozofije i kroz vitraj odlomaka Jacquesa Maritaina, značajnoga francuskog filozofa i jednog od najpoznatijih tomista i personalista 20. stoljeća.

⁴ Iako ovim radom želimo pokazati da je, po Maritainu, evanđeoski duh slobode utkan u samu bit demokracije.

⁵ Dana 10. svibnja 2023. godine održan je XVII. dies theologicus u organizaciji Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na temu *Izazovi umjetne inteligencije u doba transhumanizma*, gdje sam održao predavanje pod naslovom »Transhumanistički demokratizam ili personalistička demokracija?«, na temelju čega je nastao ovaj rad u kojem također prenosim i prilagođavam neke odlomke svoje doktorske disertacije. Vidi: Dan ĐAKOVIĆ, *Politika i religija u filozofiji Jacquesa Maritaina*, Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, 2021., 212-216, 247-264.

1. Stvarnost pluralizma u svijetu – razlikovati radi jedinstva⁶

Može izgledati suvišno, ali – zbog zloduha totalitarizma koji se nastoji uvući uvijek i svugdje pa i u filozofiju, znanost, demokraciju, sveučilište i Crkvu – ipak treba reći da o demokraciji treba govoriti u demokratskom duhu, a to znači ideje i argumente iznositi samo kao prijedlog za razmišljanje i raspravu, ništa i nikome ne namećući i odbacujući bilo kakvo nametanje, u uvjerenju da se istina »nameće« autoritetom same istine.⁷

Jedno od najvažnijih razlikovanja u kontekstu promišljanja o demokraciji jest upravo ono između demokratske procedure i demokratskog duha. Procedura ili tzv. pravila igre su u demokraciji neizmjerljivo važni. No, duh je uvijek važniji od procedure.⁸ Procedura bi trebala biti set pravila, metoda, forma i jamstvo očuvanja duha. Demokratski duh podrazumijeva da više očiju bolje vidi, a više glava više zna. Osim toga demokratski je duh povezan s nekim optimizmom, vedrinom, nadom i povjerenjem u ljudska bića, njihovu narav i potencijale. On također podrazumijeva da je sukladno njihovu dostojanstvu da se ljude pita i da oni su-odlučuju o onome što ih se tiče. Istodobno, treba imati u vidu to da ljudi koji žive na našem planetu ne dijele baš iste predodžbe i osjećaje kad čuju riječ demokracija.

Raznolikost u svakom smislu, pa tako i u političkom i religijskom, jednostavno je činjenica koju nalazimo u svijetu sviđalo nam se to ili ne i neovisno o svim mogućim teorijskim interpretacijama te činjenice.⁹ U srednjovjekovnom razdoblju život vremenite zajednice nastojao se izgraditi na temeljima jedinstva teološke vjere i religijskog vjerovanja. Jacques Maritain to razdoblje naziva sakralnim i o njemu piše na više mjesta u svojim djelima.¹⁰ Takvo je nastojanje urodilo plodom kroz određeni broj stoljeća, ali se pokvarilo tijekom vremena, osobito nakon vremena reformacije i renesanse, a povratak srednjo-

⁶ *Razlikovati radi jedinstva* (franc. *distinguer pour unir*) je na svoj način i sukus Maritainove metode, njegova svojevrsna deviza kao i naslov njegove najvažnije knjige. Usp. Jacques MARITAIN, *Distinguer pour Unir ou Les Degrés du Savoir*, Paris, 1932. Ta je krilatica na neki način i protuotrov sinkretizmu, a ne samo totalitarizmu.

⁷ Vrijedno je podsjetiti da latinska riječ *convincere*, od čega dolazi npr. i engleski *convince*, zapravo znači »zajedno pobijediti«. Dakle, nekoga uvjeriti ne znači poraziti ga, nego pobijediti zajedno s njime.

⁸ Jednako vrijedi i u odnosu duha i slova zakona. Duh je važniji od slova.

⁹ U tom je kontekstu korisno razlikovati multikulturalizam i interkulturalizam, pri čemu prvi označava puku činjenicu da ljudi različitih kultura žive jedni pored drugih, a potonji označava društveno stanje u kojem ti isti ljudi uspješno surađuju, žive jedni s drugima i zajedno grade društvo i državu, dijele zajedničke patnje te osvajaju slobodu.

¹⁰ Vidi osobito Maritainova djela: *Cjeloviti humanizam*, *Filozofija povijesti* i *Čovjek i država*.

vjekovnom obrascu, po Maritainu, ni na koji način nije moguć i gubljenje je vremena pokušati ga oživjeti.¹¹

Što se civilno društvo ili građanska zajednica jasnije razlikuje od duhovnog područja, a to je, po Maritainu, proces koji je sam po sebi bio razvoj evanđeoske razlike između onoga što je Cezarovo i onoga što je Božje, to civilno društvo postaje više utemeljeno na općem dobru i zajedničkom zadatku koji su zemaljskog, vremenitog ili sekularnog reda i u kojem građani koji pripadaju različitim duhovnim skupinama ili obiteljima imaju jednak udio.

Po Maritainovu mišljenju, religijska podjela ljudi po sebi je nesreća,¹² ali je istodobno činjenica koju valja priznati bilo nam to drago ili ne.¹³ Ta se podjela neminovno odražava i u političkoj sferi. Naime, nakon razdoblja srednjeg vijeka, i novovjekovnog pokušaja da se život civilizacije utemelji na pukom razumu,¹⁴ koji je potaknuo velike nade i brzo neslavno propao, shvatili smo da revitalizirana demokracija jedino može biti pluralističkog tipa. Ljudi koji pripadaju vrlo različitim filozofskim, političkim ili religijskim vjerovanjima i ideologijama mogu surađivati u zajedničkom zadatku, ako su suglasni s poveljom i osnovnim načelima društva slobodnih ljudi. Jedna od pogrešaka individualističkog optimizma bila je vjerovanje da će u slobodnom društvu istina, kako o temeljima građanskog života, tako i o odlukama i načinima ponašanja koji priliče ljudskom dostojanstvu i slobodi, automatski proizaći iz sukoba pojedinačnih sila i mišljenja koja su navodno imuna na bilo kakve iracionalne trendove i dezintegrativne pritiske.¹⁵

Pogreška je, po Maritainu, ležala u poimanju slobodnog društva kao savršeno neutralnog boksačkog ringa u kojem se susreću i bore sve moguće ideje o društvu i osnovama društvenog života, a da se društvo pritom ne bavi održavanjem bilo kakvih zajedničkih uvjeta i inspiracije. Stoga je demokratsko društvo, bez ikakva pojma o sebi i slobodi, razoružano i paralizirano, bilo izloženo naporima onih koji su ga mrzili i koji su svim sredstvima pokušavali u ljudima potaknuti opaku želju da se oslobode slobode. Ako želi pobijediti totalitarne trendove i biti odana vlastitoj misiji, obnovljena demokracija mora

¹¹ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, New York, 1952., 165.

¹² Dokument (povelja ili deklaracija) o ljudskom bratstvu za mir u svijetu i zajednički suživot, koji su potpisali veliki imam Ahmad Al-Tayyib i papa Franjo u Abu Dhabiju 4. veljače 2019. godine, govori o religijskoj raznolikosti kao Božjoj volji u smislu Božjeg dopuštenja, neovisno o tome što ta raznolikost može biti izvorom nesporazuma ili sukoba. Nije riječ, dakle, o shvaćanju da je svaka religija jednako istinita ili da bi bilo nevažno što je istina.

¹³ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, Zagreb, 1992., 111.

¹⁴ Danas treba dodati pokušaj da se život civilizacije utemelji na pukoj tehnologiji.

¹⁵ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 165-166.

imati svoj koncept čovjeka i društva i vlastitu filozofiju, vlastitu »vjeru«, koja će joj omogućiti da ljude odgaja za slobodu i da se brani od onih koji bi koristili demokratske slobode i procedure da unište slobodu i ljudska prava. Ni jedno društvo ne može živjeti bez barem neke osnovne zajedničke inspiracije i osnovne zajedničke vjere.¹⁶

Ta zajednička vjera ne pripada redu religijskog vjerovanja, već sekularnom poretku zemaljskog života i civilizacije. To su pitanja praktičnog, a ne teorijskog ili dogmatskog dogovora pa ljudi koji posjeduju sasvim različite poglede, mogu konvergirati, ne na temelju bilo kojeg doktrinarnog identiteta, već na temelju sličnosti u praktičnim načelima i zaključcima i mogu sudjelovati u istoj praktičnoj demokratskoj vjeri. Kako kaže Maritain, pozivajući se na Sidneya Hooka, temeljne pretpostavke iz kojih različite skupine opravdavaju svoja zajednička demokratska uvjerenja i prakse ne smiju biti predmet bilo teološke, metafizičke ili naturalističke integracije, bilo socijalno ili politički nametnute integracije. Dovoljno je da ljudska bića žive u skladu s demokratskim zakonima i dijele zajedničku, ljudsku i vremenitu, demokratsku vjeru i nadahnuće. Glupa je, po Maritainu, netrpeljivost učiniti samo jedno opravdanje zakona legalnim.¹⁷

Maritain dalje podsjeća da je u laičkom društvu slobodnih ljudi hereetik zapravo razbijač zajedničkih demokratskih uvjerenja i praksa, totalitarist, tj. onaj koji negira slobodu kao i dostojanstvo ljudske osobe i moralnu snagu zakona. Ne traži se više da on bude spaljen, protjeran iz grada, stavljen izvan zakona ili u koncentracijski logor. Ali demokratska zajednica mora se braniti od njega, držeci ga daleko od upravljačkih položaja, snagom snažnog i informiranog javnog mnijenja, pa čak i privodeći ga pravdi kada njegova aktivnost ugrožava sigurnost države, a iznad svega jačanjem filozofije života, intelektualnih uvjerenja i konstruktivnog rada koji bi njegov utjecaj učinio nemoćnim. Osim toga, treba poduzeti ozbiljan zadatak intelektualnog preispitivanja u vezi s biti demokratske filozofije. Posebno bi bilo poželjno razviti razumijevanje pluralističkog principa i tehnike pluralističke suradnje. Maritain smatra da slobodne tradicije i povijesni ustroj SAD-a pružaju osobite prilike i model za takav razvoj.¹⁸

¹⁶ Usp. *Isto*, 166.

¹⁷ Usp. *Isto*, 166-167. Ta je Maritainova ideja (praktična suradnja neovisna o različitim teorijskim interpretacijama) bila snažno prisutna i u začetku europskih i svjetskih integracija nakon Drugoga svjetskog rata. Sjetimo se da su Njemačka i Francuska najprije svoje industrije ugljena i čelika odlučile staviti pod istu kapu, čime ih počinje vezati zajednički praktični interes i dobit, prije nego su uspostavile zajedničko shvaćanje povijesti i budućnosti, koje možda nikad i neće biti uspostavljeno.

¹⁸ Usp. *Isto*, 167-168.

Na tom tragu, Maritain u vezi s prethodnim razmatranjima¹⁹ pita: »Jesmo li spremni vjerovati da bi u tipu društva o kojem raspravljamo navedena svjetska zajednička vjera u znanstvenoj metodi pronašla svoj najviši izvor autoriteta? Bi li inteligentno socijalno planiranje bilo dovoljno da osigura integraciju kulture? I vjerujemo li da će u demokratskoj kulturi budućnosti – ako ona ima budućnost – postojati učitelj posvećen znanstvenom duhu, a ne svećenik, koji će snositi glavnu odgovornost za njegovanje, jačanje i obogaćivanje zajedničke vjere?«²⁰ Sam izraz zajednička vjera, po Maritainu, trebao bi nam pomoći shvatiti da demokratska inspiracija ne može pronaći u znanstvenoj metodi svoj najviši izvor autoriteta.²¹ Ta je vjera svjetovnog, a ne nadnaravnog karaktera. Ali čak i svjetovna vjera podrazumijeva predanost cijelog čovjeka i njegovih najdubljih duhovnih energija, a snagu pak crpi iz vjerovanja koja daleko nadilaze znanstvene metode, i koja su ukorijenjena u dubinama individualnih mogućnosti i osobnosti (savjesti) svakoga. Drugim riječima, teorijsko-doktrinarno opravdanje praktičnih zaključaka koji čine takvu vjeru zajedničkom svima u svakome je integralni dio same te vjere.²²

Što se tiče socijalnog planiranja, Maritainu je teško zamisliti kulturu organiziranu i objedinjenu samo socijalnim planiranjem. Planiran i jednostavan, takav bi kulturni raj pružio zapravo male šanse za kreativne moći ljudske osobnosti, kao i za entuzijazam i sreću ljudi. Znanstveni duh je od neprocjenjive pomoći kulturi onoliko koliko on u ljudskim umovima razvija, na općenit način, poštovanje i ljubav prema istini i navike intelektualne točnosti. Zbog toga je znanstveni duh skolastika iz 13. stoljeća imao tako važnu ulogu u usponu zapadne kulture. Ipak, ni kultura ni demokracija ne žive samo od znanosti i tehnoloških izuma. Znanost, osobito ona moderna, bavi se sredstvima, posebno materijalnim sredstvima ljudskog života. Ljudima je pak, iznad svega, nužna mudrost koja se bavi svrhama.²³ Pored toga, kako napominje Maritain, ostaje činjenica da demokratska vjera – podrazumijevajući i vjeru u pravdu, u slobodu, u bratsku ljubav, u dostojanstvo ljudske osobe, u njezina prava i odgovornosti, u onu snagu koja obvezuje ljude u savjesti da poštuju pravedne zakone, u duboko ukorijenjene težnje koje pozivaju na političku i socijalnu

¹⁹ Zapravo polemizirajući tada sa Sidneyem Hookom i njegovim člankom *The Dilemma of T. S. Eliot* iz 1943. godine.

²⁰ Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 168 (citati u prijevodu D. Đ.).

²¹ To se jednako odnosi i na vjeru u ljudska prava, kojoj znanstvena metoda ne može biti najviši autoritet.

²² Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 168.

²³ Maritain je razlikovanju mudrosti i znanosti posvetio puno prostora. Vidi npr.: Jacques MARITAIN, *Science and Wisdom*, New York, 1940.

punoljetnost ljudi – ne može biti opravdana i ne može se njegovati, ojačati i obogatiti bez filozofskih ili vjerskih uvjerenja – bilo teoloških, metafizičkih ili naturalističkih – koja se bave samom supstancijom i smislom ljudskog života.²⁴

Ovdje Maritain priznaje ispravnost naglasaka T. S. Eliota na organskom karakteru kulture, kao i nepravednost prijekora upućenog njemu sugeriranjem da bi provedba njegovih prijedloga rezultirala nekom vrstom crkvenog fašizma. Maritain priznanje da on zaista čini dodatne napore prema integraciji kulture, ali ne zbog prisilne moći bilo koje crkvene institucije, već zbog uvjerljive snage same istine. Napori vezani za integraciju ne smiju se provoditi samo na razini osobnosti i privatnog života. To je važno za samu kulturu i život zajednice u cjelini, pod uvjetom da teži stvarnoj kulturnoj integraciji, odnosno integraciji koja ne ovisi o zakonskoj prisili, već o duhovnoj i slobodno prihvaćenoj inspiraciji. Kao rezultat toga, sasvim je normalno da u demokratskoj kulturi i društvu raznolike filozofske ili vjerske škole mišljenja, koje se u svojim praktičnim zaključcima slažu u vezi s demokratskim načelima i koje tvrde da ih opravdavaju, uđu u slobodno natjecanje. »Neka svaka škola slobodno i u potpunosti izrazi svoje uvjerenje! Ali neka nitko svoje ne pokušava silom nametnuti drugima! Međusobna napetost koja iz toga nastaje zajednički će zadatak prije obogatiti, nego mu naštetiti«, kaže Maritain.²⁵

Kao onaj koji misli da je ideja o čovjeku, koju iznose metafizika Aristotela i Tome Akvinskog, racionalni temelj demokratske filozofije i da je evanđeosko nadahnuće njezina istinska živa duša, Maritain je uvjeren da će, u spomenutom slobodnom nadmetanju, kršćanski kvasac igrati sve veću i jaču ulogu.²⁶ U svakom slučaju, odgovornost za njegovanje, jačanje i obogaćivanje zajedničke demokratske vjere ne bi ništa manje pripadala svećeniku, koji je posvećen propovijedanju evanđelja, nego učenjaku, koji je posvećen znanstvenom duhu, ako bi obojica došla do jasne svijesti o potrebama našeg vremena. Štoviše, budući da je riječ o svjetovnoj vjeri koja se bavi vremenitim poretom, njezino održavanje i napredak u zajednici ovise ponajprije o laičkim apostolima i političkim vođama,²⁷ koji znanstveniku duguju znanje o činjeničnim uvjetovanostima ljudskog života, ali mnogo više duguju svećeniku znanje o značenju i smislu ljudskog života, njegovim ciljevima i etičkim standardima. Iako tvrdi da će bez istinskog i životnog

²⁴ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 168-169.

²⁵ *Isto*, 169. Čini se da nam danas na Zapadu opet ponestaje toga duha.

²⁶ Taj kvasac nije zemaljskog porijekla i zemaljske ga sile očito ne mogu staviti pod kontrolu niti ga uništiti.

²⁷ Podrazumijevajući njihovu raznolikost kulturnu baštinu kao i filozofska, teološka i politička usmjerenja.

pomirenja između demokratske inspiracije i evanđeoske inspiracije naše nade u demokratsku kulturu budućnosti biti osujećene, Maritain ne apelira na policiju da postigne takvo pomirenje jer bi to bila katastrofa. On samo iznosi ono za što smatra i vjeruje da je istina. Bila bi, po njemu, glupa netolerancija označavati kao netoleranciju svako afirmiranje istine koje se ne razvodnjava sumnjom, čak i ako ta istina ne odgovara nekim našim sugrađanima.²⁸

Maritain inzistira da je kršćanski kvasac neophodan za život i integraciju naše kulture. S vjerskog gledišta, kršćanin želi da svi ljudi vjeruju u cjelovitost kršćanske istine. S društveno-vremenskog gledišta bio bi zadovoljan kad bi kršćanske energije, koje su na djelu u zajednici, blistale puninom nadnaravne vjere u određenom broju ljudi i zadržale barem dovoljan stupanj moralne i racionalne učinkovitosti u onima u kojima te energije još uvijek postoje, ali u više ili manje nepotpunom ili sekulariziranom obliku. Štoviše, upozorava Maritain, važna je istina da nam nadnaravna vjera ne pruža nikakav precizno određen društveni, ekonomski ili politički sustav.²⁹ U takvim se stvarima nadnaravna vjera mora nadopunjavati zdravom praktičnom filozofijom, povijesnim i znanstvenim informacijama te društvenim i političkim iskustvom, što sve potvrđuje određenu autonomiju vremenitog reda. Ipak, nadnaravna vjera, ako se uistinu živi, pruža osnovnu inspiraciju i vitalne istine koje prožimaju društvene i političke sustave i rade za ljudsko dostojanstvo, a protiv bilo koje vrste totalitarnog ugnjetavanja.³⁰

2. Kreativne i proročke manjine

Svijet se ne može kretati bez onih koji su mu u stanju dati proročki zamah. Taj se problem ne tiče toliko naroda u cjelini koliko tzv. nadahnutih službenika ili narodnih proroka. Maritain na tom tragu napominje da se demokratsko društvo ne može potpuno definirati svojim zakonskim ustrojstvom. U njemu jedna druga sastavnica također igra temeljnu ulogu, a naziva je kvasac ili dinamična energija koja podržava političko gibanje. To je životni zamah koji se ne da zapisati ni u koji ustav niti uklopiti u neku ustanovu jer je istodobno osoban i

²⁸ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 170. Sâm bi se Maritain vjerojatno iznenadio koliko su aktualne njegove riječi danas u kontekstu diktature relativizma i tzv. kulture otkazivanja (eng. *cancel culture*).

²⁹ Ta svijest o pluralizmu vremenitih, političkih i ekonomskih kao i kulturnih rješenja ima još puno prostora za rast među kršćanima, a osobito među katolicima zbog navike i inercije koja proizlazi iz tradicionalno centraliziranog načina upravljanja Crkvom, koji često negativno utječe na kreativnost, prihvaćanje pluralizma i inicijativu odozdo. Crkva naime nema svoj službeni obvezujući filozofski, politički, ekonomski ili kulturni model.

³⁰ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 170-171.

slučajan, a proizlazi iz slobodna pothvata. Taj egzistencijalni politički činitelj Maritain naziva proročkim činiteljem. Demokracija ne može bez njega. Narodu su, dakle, potrebni proroci i oni ne pripadaju samo religijskoj sferi.³¹

Spomenuti proroci ili karizmatici nisu nužno, zapravo vrlo često nisu zastupnici koje je izabrao sam narod. Izvor njihova poslanja je u njihovu srcu i savjesti. Oni su, kako veli Maritain, proroci po svom slobodnom izboru i nezaobilazni su za normalno funkcioniranje demokratskog društva. Osobito su nužni u kriznim razdobljima, za vrijeme rađanja ili dubinskog preporoda društva. Zapravo, fenomen se proroka može naći u svakom političkom poretku. I kraljevi su bili okruženi povjerenicima, savjetnicima ili ministrima miljenicima, čija je međusobna nadležnost i konkurencija bila nemilosrdna. Svatko je od njih vjerovao da njegovi pogledi ili njegove kombinacije izražavaju zbiljsku i skrovitu kraljevu volju.³² Riskirali su na vlastitu odgovornost. Kad bi se prevarili, kralj bi ih zatro, ili poslao u izgnanstvo, a katkad i objesio. Ista se stvar događa u totalitarnim državama sa suparništvima visokih funkcionera i političkih klika unutar partije. Po analogiji, u demokratskim društvima narod igra kraljevu ulogu, a njegovi nadahnuti službenici ili proroci ulogu glavnih savjetnika. Nadahnuti su službenici zapravo proroci oslobođenja, bilo nacionalnoga, političkoga ili društvenoga.³³ Tako u igri demokratskog društva politički poticaj potječe od ljudi koji, osjetivši politički poziv, slijede uobičajene putove političke djelatnosti. Kako veli Maritain, za političko je tijelo najsretniji stjecaj okolnosti kada su ljudi na najvišim državnim položajima u isto vrijeme narodni proroci. No, to često nije tako. Lidersko zvanje trebale bi u demokraciji obavljati male dinamične grupe, slobodno organizirane i mnogostruke po naravi.³⁴ One se ne fokusiraju na uspjeh na izborima i vlast, već se zdušno predaju društvenome i političkom idealu te tako djeluju poput kvasca unutar političkih struktura ili izvan njih.³⁵

³¹ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 137-138.

³² Ovdje je lako povući paralelu s duhovnom-religijskom sferom i odnosom prema Božjoj volji. Tko zapravo najbolje zna i tumači što je Božja volja? Tko uopće ima mandat definirati i tumačiti Boga? Je li to također izvor moći i vladanja nad drugima u duhovnom smislu? Koliko su česte zloporabe u tom smislu?

³³ Za svako oslobođenje je nužno govoriti istinu. No, ne treba zaboraviti na duh istine koji je duh poštovanja i ljubavi. Istina koja se ne govori u duhu istine, tj. s poštovanjem u ljubavi, lako može postati ubojita. Zato proroci nisu oni koji maltretiraju istinom, tj. koriste se istinom kao sredstvom za dominaciju nad drugima.

³⁴ Njih ovdje nazivamo proročkim i kreativnim manjinama koje zapravo daju smjer društvenom brodu jer imaju velik utjecaj. Ne postoji, međutim, ništa utjecajnije od svetosti. Usp. Jacques MARITAIN, *The Peasant of the Garonne. An Old Layman Questions Himself About the Present Time*, Eugene, Oregon, 1968., 58-60.

³⁵ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 138. Također usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, 1989., 311-314.

Istodobno, kako je već naznačeno, uloga narodnih proroka, poprma svoje puno značenje u razdobljima krize, nastanka i temeljite preobrazbe nekog društva. Proroci moraju najprije probuditi narod, trgnuti ga iz svakidašnje učmalosti za nešto više, za osjećaj neke više dužnosti koju treba obaviti. Ta je društvena pojava sasvim životna i nužna, ali to je i opasna pojava, jer gdje je nadahnuće i proroštvo, ondje su i lažni i istiniti proroci, lupeži koji žele ovladati ljudima i služitelji koji idu za tim da ih oslobode. Nadahnuće izvire i iz mračnih nagona i iz istinske ljubavi. A ništa nije teže od onog što se zove »razlikovanje duhova«. Čovjek lako pobrka čisto nadahnuće sa zamućenim, štoviše, on lako sklizne iz autentičnog nadahnuća u pokvareno. A poznato je, kako podsjeća i Maritain, da je pokvarenost najboljega najgora vrsta pokvarenosti – optimi corruptio pessima. S problemom djelovanja proročkih ili, kako ih još naziva Maritain, udarnih manjina,³⁶ trebala bi se iskreno suočiti svaka teorija demokracije. Narod treba probuditi, a to znači da narod drijema. Ljudi su uglavnom skloni drijemežu, a buđenje je uvijek neugodno. Kad je riječ o svakodnevnim brigama, ljudi redovito žele business as usual, uobičajene poslove, svagdašnju bijedu i poniženje, kao obično. Ljudi koji tvore narod rado bi da ne znaju da su narod. Činjenica je da su glavne povijesne mijene, zbivale se one nabolje ili nagore, uvijek bile djelo nekolicine ljudi, uvjerenih da oni utjelovljuju narodnu volju koju treba tek probuditi, nasuprot sklonosti velike većine naroda drijemežu.³⁷

U mnogim povijesnim slučajevima većina je bila u krivu, a u pravu su bili pojedinci ili proročke manjine.³⁸ A također posebno treba razmotriti na koji su se način tvorci totalitarnih država služili autoritetom predvodničkih pobunjeničkih manjina. Maritain ovdje skreće pozornost na jedan važan problem. Nije naime jasno treba li narod probuditi ili se njime poslužiti; treba li ga probuditi kao što se budi ljude, ili ga zavoditi, bičevati i voditi kao stoku. Proročke manjine kažu »mi, narod«, dok, zapravo, jedino one govore, a narod šuti. Samo narod svojom (demokratskom) odlukom i putem procedure može pokazati je li ta jezična figura bila točna ili lažna. Kad god dio govori u ime cjeline, taj je dio u napasti povjerovati da je on cjelina. Prema tome, dio će nastojati zamijeniti cjelinu, ili, bolje rečeno, prisiliti cjelinu da bude »zbijska« cjelina, a to znači ono što dio želi da cjelina bude. Tako se čitav proces izopačuje te, umjesto da potiče narod na slobodu, kako to vjeruje da čini, ili to pretendira, ta će

³⁶ Udarne, proročke i kreativne manjine ovdje su sinonimi.

³⁷ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 139.

³⁸ To nikako ne znači da je većina uvijek u krivu, a manjina u pravu. Isto tako, to ne znači ako je jedna strana u krivu, da druga strana mora biti u pravu, jer obje strane mogu biti u krivu iako zagovaraju suprotna stajališta.

udarna proročka manjina zavladati narodom i još ga više podčiniti nego što je nekoć bio. Zato Maritain naglašava da je u demokratskoj ideologiji 19. stoljeća postojala opasna dvosmislenost. Ideje i stremljenja nadahnuti iskrenom odaošću narodu i istinskom demokratskom filozofijom miješali su se s idejama i stremljenjima što ih je nadahnjivala apokrifna demokratska filozofija, koja je žudnju za vlašću smatrala vrlinom te je tako skrenula prema diktaturi. Neki su mislili da narod treba prisiliti da bude slobodan. Rousseau je tako tvrdio da tko god odbije pokoriti se Općoj Volji, na to će ga prisiliti čitavo tijelo, što znači samo to da će biti prisiljen da bude slobodan.³⁹

Tako se, veli Maritain, izdaje narod, jer se s njime postupa kao s bolešnim djetetom, dok se deklarativno zalaže za pravo naroda i njegovu slobodu. Oni koji nemaju povjerenja u njega varaju i izdaju narod, iako se pozivaju na njegove najuzvišenije osjećaje. Povjerenje u narod prvi je aksiom i prva uredba svake demokracije, što mnogima i danas nije jasno. To znači prići mu s povjerenjem, poštovati ga, vjerovati mu, čak i onda kad ga budimo, zapravo poglavito onda, jer smo tada u službi njegova ljudskog dostojanstva. Pravo preziranje naroda i stvarno nepovjerenje prema njemu sadržani u načelu po kojem treba »prisiliti narod da bude slobodan«, zamutili su demokratski duh u nekim njegovim životnim izvorištima te doveli do nastanka lažne filozofije poslanja takozvanih »prosvijećenih« manjina.⁴⁰

Maritain ovako sažima tu lažnu filozofiju. Kao prvo, budući da je grupa koju naziva proročkom manjinom u iskušenju da u konačnici posegne za silom i budući da samo činjenica, tj. događaj u budućnosti može presuditi je li se ona opravdano ili neopravdano smatrala oličenjem naroda, postoji samo jedno sredstvo da se umanjí rizik što ga poduzima ta manjina, a to je upotreba neobuzdana nasilja, kako bi se uspjelo pošto-poto i ne birajući sredstva.⁴¹ Kao drugo, kad jednom uspije, ta manjina mora posegnuti za strahovladom da bi isključila svaku moguću oporbu. I kao treće, budući da, s jedne strane, postoji obamrlost naroda i njegova urođena slabost, a, s druge strane, nezaobilazna uloga kreativnih manjina u ljudskoj povijesti, duboka težnja za slobodom, koja djeluje u toj povijesti, zahtijeva kršenje zakona kao stalnu i nužnu pretpostavku napretka te se razvija u mesijanski mit Revolucije. Tako su temeljna načela demokratske povelje zanijekana u ime demokracije, a Revolucija, pisana

³⁹ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 140.

⁴⁰ Usp. *Isto*, str. 141. Pitanje povjerenja u narod više je nego značajno u ovom kontekstu i pravo je pitanje je li moguće imati povjerenje u narod bez povjerenja u ljudsku narav i njezin izvor.

⁴¹ To se jasno vidi u mnogim demonstracijama, poglavito ljevičarskih pokreta diljem svijeta i danas.

velikim slovom i shvaćena mitski, pokvarit će zbiljske strukturne promjene, spriječiti ih ili odvratiti od cilja. Na taj će način izostati pojedinačne revolucije, pisane malim slovom, koje mogu biti nezaobilazne u nekim povijesnim trenucima, a bit će, tvrdi Maritain, zapravo nužne dok je ljudske povijesti.⁴²

Nije, po Maritainu, nimalo iznenađujuće što je ta lažna filozofija završila u totalitarizmu, a načelo po kojem narod treba prisiliti na slobodu postiglo svoj logičan zaključak u totalitarnom snu: prisiliti narod na poslušnost kako bi država bila slobodna i svemoćna, ili učiniti ga sretnim unatoč njegovoj volji, na što je ukazao Dostojevski u Legendi o velikom inkvizitoru. Stoga Maritain napominje da nas ove primjedbe i stanje u kojemu se svijet nalazi obvezuju da zauzmemo ozbiljan stav prema tom problemu i da od demokratske filozofije tražimo da nam pruži jasno teorijsko objašnjenje uloge proročkih manjina. Na tom tragu raščišćavanja pojmova, Maritain daje tri načela, u skladu s demokratskom poveljom:⁴³

- 1) Posezanje za nezakonitom djelatnošću po sebi je iznimka, a ne pravilo i treba uvijek ostati iznimkom. Ono je opravdano – kao manje zlo – samo onda kad se neka proročka ili kreativna manjina nađe u situaciji u kojoj je zakon već prekršen i dokinut, to jest kad se suoči s tiranskom vlašću.⁴⁴
- 2) U takvim okolnostima može se posegnuti i za primjenom sile i strože prisile, premda je i to iznimka kao i nezakonita djelatnost; no u svemu tome uvijek treba vladati pravednost. Posezanje za strahovladom koja bez razlike pogađa nevinoga i krivoga uvijek je zločin. Nevini mogu neizravno podnositi pravedne mjere javnog reda koje se primjenjuju na grupu kojoj oni pripadaju, no nevin čovjek se ne smije kazniti, utamničiti ili pogubiti.
- 3) Točno je da samo činjenica, tj. budući događaj, može pokazati je li neka proročka manjina bila u pravu ili nije kad se smatrala oličenjem naroda, no slobodno odobrenje što ga daje narod jedina je konačna potvrda tog dokaza, čim narod bude u stanju izraziti svoju volju. To znači, s jedne strane, da uporaba sile treba uvijek biti privremena i iznimna, pri čemu uvijek valja imati na umu slobodan pristanak naroda, a taj se pristanak, čim mu se pruži prilika, ne smije zaobići. S druge strane, kreativna manjina treba prihvatiti rizik u zakonskom okviru, a ona bi izdala i sebe i narod kad bi se domogla vlasti ne birajući sredstva; stoga ona treba biti spremna na gubitak ako narod tako odluči.

⁴² Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 141.

⁴³ Usp. *Isto*, 142.

⁴⁴ Treba ipak dodati da ostaje nejasno tko i kako će pouzdano utvrditi da je zakon već prekršen ili dokinut.

Ostaje, međutim, otvoreno pitanje kojim točno sredstvima raspolaže narod da obrani sebe i političko tijelo, bilo protiv lažnih narodnih službenika i lažnih proročkih manjina, bilo protiv korupcije pravih narodnih službenika i autentičnih proročkih manjina koje su borbu za slobodu po putu zamijenile borbom za vladanjem. Maritain naglašava da u tom smislu ništa ne može zamijeniti snagu zajedničkog etosa ni njegovo aktivno sudjelovanje u političkom životu počevši od osnovnih struktura. Postoji, po Maritainu, u svakom slučaju sredstvo na koje će se narod posebno osloniti, a koje će biti poput bedema njegovih političkih sloboda – riječ je o slobodi izražavanja i slobodi tiska.⁴⁵ Tako se potvrđuje ono što je poznato o vitalnoj nužnosti slobodnog tiska i sredstava slobodne misli u demokraciji, pa i uz cijenu velikih rizika – koji su zacijelo manji od gubitka slobode. Slobodan narod osjeća potrebu za slobodnim tiskom – koji je slobodan od države, ali i od ekonomskog robovanja i vlasti novca, što se osobito odnosi na problem krupnog kapitala, koji često drži pod kontrolom čak i javne medije.⁴⁶

3. Evanđelje i demokracija

Ako se čovjek 21. stoljeća okrene kako bi pogledao baštinu čovječanstva kroz povijest, onda može vidjeti neizmjereno puno dobra i veličanstvenih postignuća, kao i puno zla. Kad je riječ o politici i religiji najbolje što baštinimo od svojih predaka i ljudske povijesti, po Maritainu, jest demokracija na političkom i evanđelje na religijskom području. Po Maritainovu mišljenju postoji nešto što bismo mogli nazvati duhovnom esencijom demokracije i nešto što naziva autentičnim principom demokracije. Tu duhovnu esenciju i taj autentični princip demokracije uspoređuje sa stablom čiji je životni sok zdrav, ali je obraslo parazitima. Kad su krajem 18. stoljeća Prava Čovjeka bila proglašena u Americi i Francuskoj, i kad je narodima ponuđeno da sudjeluju u idealima slobode, jednakosti i bratstva, taj velik izazov za narod i običnog čovjeka, za duh dje-

⁴⁵ Danas dakako treba dodati sve elektronske medije. O slobodi savjesti i izražavanja posebno govore članci 18. i 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. (čiji je glavni autor upravo Maritain), zatim članci 9. i 10. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. (koja se poziva i naslanja na Univerzalnu deklaraciju), kao i 1. amandman američkog Ustava.

⁴⁶ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 143. Ovo je naravno vrlo značajno i danas iako se izumom interneta taj prostor slobode neviđeno širi i čini (barem potencijalno) manje ovisnim o ekonomskim i finansijskim računicama krupnog kapitala. No totalitarna prijetnja, sasvim očekivano, ne zaobilazi ni internet jer se nameće pitanje njegove tehničke kontrole, kao i kontrole nad njegovim kontrolorima. Uz *know how* važan je i *know who*.

tinjstva i vjeru, kao i za ideal univerzalne velikodušnosti, bačen je u političku sferu moćnicima ovog svijeta i pod noge njihovom skepticizmu.⁴⁷

Evandeoski impuls koji je tada eruptirao nosio je, tvrdi Maritain, otisak sekulariziranog kršćanstva. Racionalistička filozofija dodala mu je svoje iluzije, koje su ubrzo postale krvave, i uvjerila ljudski rod da su dobrota naravi i razuma sami po sebi dostatni za ostvarenje velikog obećanja pravde i mira. Ali kroz te iluzije srce čovjeka osjetilo je svetu istinu: da energije evanđelja moraju ući u vremeniti život ljudi; da radosne vijesti poput otvaranja raja i vječnog života traže također preobrazbu života zemaljskog društva usred njegovih nevolja i proturječnosti; da u evandeoskoj poruci postoje političke i društvene implikacije koje moraju biti otkrivene i razvijene u povijesti. Po Maritainu nije utemeljeno misliti da bi narodi tijekom povijesti kršćanstva ulazili u nevolje započinjanja revolucija, da bi ljudi razdali svoja imanja i plodove svoga rada, a da to nije bilo upravo radi obećanih i toliko dugo očekivanih blaženstava. Srednji vijek je nastojao, kroz Sveto Carstvo, podići utvrdu za Boga na zemlji. Danas siromašni i potlačeni tragaju za društvom utemeljenim na pravdi, solidarnosti i bratstvu. Najveći neuspjeh modernog svijeta bio je i jest u tome da je probudio i zatim izdao tu najdublju ljudsku nadu. No još je gori neuspjeh, misli Maritain, odreći se te nade i pokušati je iskorijeniti iz ljudskih srdaca. Gorko iskustvo nas je naučilo da kraljevstvo Božje nije predviđeno za zemaljsku povijest, ali smo istodobno postali svjesni krucijalne istine da se ono mora na zagonetan način pripremiti usred porođajnih muka zemaljske povijesti.⁴⁸

Upravo kršćanstvo je navijestilo narodima kraljevstvo Božje i naučilo ih jedinstvu ljudske rase, kaže Maritain, te jednakosti naravi u svim ljudima – djeci istog Boga koju je otkupio isti Krist, zatim neotuđivom dostojanstvu svake duše oblikovane na sliku Božju, dostojanstvu rada i dostojanstvu siromašnih, prvenstvu unutarnjih vrijednosti i dobre volje nad izvanjskim vrijednostima, nepovredivosti savjesti, jednakom bdijenju Božje pravde, dobrote i providnosti nad velikima i malima. Ono ih je naučilo obvezi onih koji vladaju i onih koji posjeduju da vladaju u pravdi, kao Božji poslužitelji, i da upravljaju povjerenim dobrima za zajedničko dobro, kao Božji podvornici. Ono ih je naučilo podložnosti svih zakonu rada i pozivu svih na dijeljenje plodova u slobodi

⁴⁷ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy*, New York, 1944., 42-66. Ovdje pratimo i trag sličnog odlomka koji se nalazi u: Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, San Francisco, 2011., 25-43 (hrv. prijevod: *Kršćanstvo i demokracija. Čovjekova prava*, Zagreb, 2020.).

⁴⁸ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy*, 42-43. Također usp. Jacques MARITAIN, *The Peasant of the Garonne. An Old Layman Questions Himself About the Present Time*, 183-185.

djece Božje, svetosti istine i snazi duha, zajedništvu svetih, božanskoj nadmoći otkupiteljske ljubavi i milosrđa, i zakonu bratske ljubavi koja zahvaća sve, čak i one koji su nam neprijatelji, jer su svi ljudi – kojoj god društvenoj grupi, rasi, naciji ili klasi pripadali – članovi Božje obitelji i posvojena braća Sina Božjega.⁴⁹

Kršćanstvo je proglasilo da tamo gdje je ljubav i prijateljstvo, ondje je i Bog (*Ubi caritas et amor, Deus ibi est*) i da je na nama da svakog čovjeka učinimo svojim bližnjim, ljubeći ga kao same sebe i suosjećajući s njim, to jest, umirući samima sebi za njegovo dobro. Krist je ukorio bogate i Farizeje, obećao siromašnima i progonjenima zbog pravednosti da je njihovo kraljevstvo nebesko, krotkima da će baštiniti zemlju, onima koji tuguju da će biti utješeni, onima koji gladuju i žedaju za pravdom da će se nasititi, milosrdnima da će zadobiti milosrđe, čistima srcem da će Boga gledati, mirotvorcima da će se sinovima Božjim zvati.⁵⁰ On je objavio da je sve što je učinjeno najmanjima od njegove braće učinjeno Njemu. On je svojim učenicima dao novu zapovijed da ljube jedni druge kao što je On ljubio njih. S obzirom na to Maritain pita: »Koje su onda misli i težnje koje je kršćanska poruka postupno budila u dubinama savjesti naroda, i koje su tektonski pokretale stoljeća prije nego su postale javne? Koliko god krivo shvaćene ili iskrivljene mogle biti tijekom tog skrivenog putovanja u ljudskoj svijesti, koje su to istine evanđeoskog porijekla s kojima je ova svijest odsada povezivala i poistovjećivala samu ideju civilizacije?«⁵¹

Ako ih želimo razmotriti u njima samima, veli dalje Maritain, razdvajajući ih od bilo kojeg pogrešnog konteksta, mogli bismo reći da je skrivenim djelovanjem evanđeoske inspiracije laička (svjetovna) savjest shvaćala da ljudska povijest ne ide u krug, nego je usmjerena prema cilju i kreće se određenim pravcem, što je specifično judeo-kršćanska, odnosno biblijska ostavština. Progres ne vodi prema ponovnoj uspostavi raja po revoluciji danas ili sutra, on teži uzdignuću struktura svijesti i struktura ljudskog života na bolja i viša stanja, a sve to kroz povijest do dolaska kraljevstva Božjeg i grada uskrsnutih koji su onkraj povijesti. Vjerovali ili ne u ovaj dolazak, ususret njemu se kreće svatko tko vjeruje u hod čovječanstva naprijed. I ono što je u svakom slučaju bio dobitak za laičku savjest i svijest, ako se ne vrati barbarstvu, jest vjera u hod čovječanstva prema naprijed.⁵²

⁴⁹ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, 26-27.

⁵⁰ O tome više vidi u: Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 218.

⁵¹ Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, 27.

⁵² Usp. *Isto*, 27. U tom smislu evanđelje i kršćanstvo treba vidjeti kao najprogressivnije sile u povijesti.

Pod često krivo shvaćenom, ali djelatnom inspiracijom evanđelja, laička savjest je razumjela dostojanstvo ljudske osobe i razumjela je da osoba, iako je dio društva i države, ipak nadilazi i društvo i državu, zbog nepovredivog misterija njezine duhovne slobode i zbog njezina poziva na uživanje apsolutnih dobara. Svrha postojanja države jest pomoći osobi u postizanju tih dobara i istinski ljudskog života. Ono što je zadobiveno za laičku savjest, ako se ne vrati barbarstvu, jest vjera u prava ljudske osobe kao ljudske osobe, kao građanske osobe, kao osobe uključene u društveni i ekonomski život i kao radničke osobe. Nadalje, to je vjera u pravdu kao neophodan temelj za zajedničarski život i kao bitno svojstvo zakona, koji nije zakon ako je nepravedan. Naime, upravo od evanđelja i Crkve smo naučili biti poslušni samo ako je to pravedno.⁵³

Zahvaljujući skrivenom djelovanju evanđeoske inspiracije, veli dalje Maritain, laička savjest je shvatila da je autoritet vladara, samim time što dolazi od Autora ljudske naravi, usmjeren prema slobodnim ljudima koji ne pripadaju gospodarstvu, i vrši se kroz suglasnost onih kojima se upravlja. Zapovijedi autoriteta obvezuju u savjesti jer autoritet ima svoj izvor u Bogu; ali samim time što autoritet ima svoj izvor u Bogu, a ne u čovjeku, ni jedan čovjek i ni jedna posebna grupa ljudi nema inherentno pravo da upravlja ili vlada drugima. Vođe naroda primaju pravo vlasti od kreativnih principa i kroz samu narav i njezine kanale, to jest, kroz suglasnost ili volju naroda ili tijela zajednice, kroz koje autoritet uvijek prolazi prije nego što se nastani u vođama.⁵⁴

Zahvaljujući skrivenom i tektonskom djelovanju evanđeoske inspiracije, laička savjest je shvatila da bi političko carstvo i stvari koje su Cezarove ipak trebale biti podređene Bogu i pravdi. Ona je također shvatila da čitava umješnost dominacije i svi zločini koje poglavari čine kako bi zadobili ili učvrstili svoju vlast, njima mogu dati moć, ali to neizbježno ispada na nesreću naroda. Kršćanstvo je, kako veli Maritain, bacilo mrežu evanđelja na Pogansko Carstvo i Carstvo je umrlo od nje, jer nema milosti i mira između evanđeoskog zakona Sina Božjega i zakona Cara koje sebe postavlja za Boga. Jednom kada je čovjek shvatio da politika uistinu ovisi o moralu jer joj je svrha dobro čovjeka i zajednice, jednom kad je shvatio da se politički život mora prilagoditi naravnom zakonu i, sukladno uvjetima svog vremenitog cilja, čak zakonu evanđelja, on u istom času vidi da pozivati na pravdu i zakon u politici znači pozivati na veliku revoluciju koja će zamijeniti politiku moći gospodara, država ili nacija, politikom zajedničkog dobra nad kojom sami građani moraju bdjeti kao

⁵³ Usp. *Isto*, 28-29. Također usp. Jacques MARITAIN, *The Rights of Man and Natural Law*, London, 1945., 43-44.

⁵⁴ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, 29.

glavne zainteresirane strane. To uključuje i dubok osjećaj da pravda gaji red, a nepravda najgori nered, i uvjerenje da su uzrok blagostanja i slobode naroda i uzrok političke pravednosti supstancijalno vezani jedan uz drugoga.⁵⁵

U sferi duhovnog života evanđeoska poruka otkriva čovjeku da je pozvan na savršenu slobodu, postajući jedno s Bogom, ali u sferi vremenita života naravna je težnja svake osobe oslobođenje od bijede, ropstva i iskorištavanja. Kad čovjek zna da su svi stvoreni za blaženstvo, kaže Maritain, on se više ne boji smrti, ali ne može biti indiferentan s obzirom na tlačenje i porobljavanje svoje braće, i teži stanju emancipiranosti sukladnu s dostojanstvom čovjeka, čak i u ovom životu – to je zemaljska nada. To uključuje osjećaj slobode i uvjerenje da je hod ljudskih društava zapravo hod prema osvajanju te slobode koja je suglasna s pozivom naše naravi. Zahvaljujući nadahnuću evanđelja djelatnog u povijesti savjest je shvatila da u nesrećama i patnji naše egzistencije, pritisnute željeznim zakonima biološke nužnosti i težinom nepravde i bolesne volje ljudi, jedino princip slobode, jedino princip nade, jedino princip mira može podbosti gomilu ropstva i bezakonja i trijumfirati nad njima, jer taj princip silazi k nama preko stvarateljskog izvora svijeta, izvora jačeg od svijeta – one bratske ljubavi čiji zakon je objavljen po evanđelju na zgražanje moćnih, i koji je, kao što kršćanin dobro zna, sama Božja ljubav razlivena u srcima ljudi.⁵⁶

Savjest, kako dalje tvrdi Maritain, shvaća da u vremenitom, društvenom i političkom poretku kao takvom, nije samo građansko prijateljstvo ono koje je, kao što su to znali i antički filozofi, duša i konstitutivna veza društvene zajednice. Jer samo to prijateljstvo među građanima ne može prevladati unutar društvene grupe ako jača i univerzalnija ljubav, bratska ljubav, nije usađena u njoj, i ako se građansko prijateljstvo, postajući bratstvo, ne prelije preko granica društvene grupe da bi se proširilo na čitav ljudski rod. Jednom kad je ljudsko srce osjetilo svježinu te strašne nade, ono je uznemireno za svagda. Ako propustimo prepoznati njezino nadljudsko porijeklo i zahtjeve, ta nada riskira postati izopačena i preokrenuti se u totalitarno nasilje koje svima želi nametnuti »bratstvo ili smrt«. Ipak, jao nama, veli Maritain, ako prezremo tu nadu kao takvu, i ako lišimo ljudski rod obećanja evanđeoskog bratstva.⁵⁷

Nada evanđeoskog bratstva jest ujedno i kvasac novoga kršćanskog svijeta.⁵⁸ Ljudi su uzvišeni po njoj. Ona je sveta i odreknuće od nje značilo bi pad

⁵⁵ Usp. *Isto*, 31-32.

⁵⁶ Usp. *Isto*, 32-33. Također usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, 243-246.

⁵⁷ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, 33-34.

⁵⁸ Usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, 253-255.

u divljaštvo. To nije samo eshatološka, nego i zemaljska nada, što je specifično Maritainova distinkcija.⁵⁹ Ta nada odgovara najdubljim i neiskorjenjivim čežnjama ljudske naravi. Iako podupire i najveće snove čovječanstva, ona je, tvrdi Maritain, sasvim realna, drži nas budnima, pozornima i poziva nas u zajedništvo boli i patnje sa svim potlačenima i progonjenima. Pridružuje nas njihovom vapaju za pravdom i dostojanstvom. Ta nada zahtijeva heroizam.⁶⁰ Ona ima i božansku moć za preobrazbu ljudske povijesti. Ona uključuje i osjećaj društvene solidarnosti i dužnosti sućuti za ljudski rod u osobi slabijega i onoga koji pati, i uvjerenje da je politički posao par excellence onaj koji zajednički život čini boljim i ljepšim, a strukture zakona, institucija i običaja tog života čini prebivalištem za braću.⁶¹ Mnogi će, razumije se, na sve to odmahnuti rukom kao na utopiju, ali neki malobrojni srećom neće.

Zaključak

Sama činjenica da kršćani oduvijek mole za vladare ukazuje na to da vladari nisu vrhovna bića, nego da postoji netko iznad vladara komu se upućuju molitve. Isto je i s državom i demokracijom. Kršćani se ne mole Državi i Demokraciji, nego mole za dobro države i za istinsku, personalističku, demokraciju. Demokracija jest visoka vrijednost. Ona ipak nije apsolutna ili vrhovna vrijednost ili izvor svih vrijednosti, nego se mora ravnati po vrijednostima koje su starije, koje su iznad nje i koje joj daju smjer. Demokracija je sagrađena na određenim običajima, idejama, institucijama poput političkih stranaka i parlamenata, diobi vlasti itd. No, kao što su Jürgen Habermas i Joseph Ratzinger zaključili u svojem slavnom dijalogu⁶² – demokraciji treba nešto više od nje same kako bi funkcionirala.

Drugim riječima, najdublje vrijednosti koje omogućuju da demokracija funkcionira ne dolaze od same demokracije nego više od obitelji, škole ili vjerskih zajednica. Temeljni izvori iskustva slobode, povjerenja, poštovanja, zajedništva, dobre volje, bratstva, pravde, ljubavi, praštanja, pomirbe i prija-

⁵⁹ Usp. Jacques MARITAIN, *The Range of Reason*, 118. Ta zemaljska nada u evanđelje može, po Maritainu, postati ubrzavajuća sila vremenite povijesti.

⁶⁰ Pothvat nije izvediv bez proroka i mučenika, kao i do sada na putu čovječanstva kroz povijest.

⁶¹ Usp. Jacques MARITAIN, *Christianity and Democracy. The Right of Man and Natural Law*, 34. Također usp. Jacques MARITAIN, *The Peasant of the Garonne. An Old Layman Questions Himself About the Present Time*, 70-79.

⁶² Riječ je o dijalogu koji su ta dva intelektualna diva vodila na poziv Bavarske katoličke akademije 19. siječnja 2004. godine u Münchenu.

teljstva nisu u demokraciji samoj, nego u iskustvu življenja u obiteljskom domu, u nekoj vjerskoj zajednici, u slobodnim udruženjima, među prijateljima, na sveučilištu, u školi.

Manjak pozornosti prema ovim pretpolitičkim pretpostavkama demokracije urušio je neke demokracije. Kao i svaka vrijednost, i demokracija može biti zloupotrijebljena. Antidemokratske snage mogu se koristiti demokratskom arenom i procedurama kako bi osvojile vlast i zatim vladale na način protivan demokratskom duhu i vrijednostima. Ta prijetnja je stalno prisutna. Munjevit razvoj tehnologije tu prijetnju čini nikad većom pa s razlogom možemo strahovati da je pred nama možda najveći totalitarizam u povijesti koji dolazi kroz prividno najdemokratičniju tehnologiju, koja je dostupna svima, i koristeći se demokratskim procedurama.

Naivno je vjerovati da su totalitarne tendencije i aspiracije do kraja pobijeđene ili da mogu biti pobijeđene jednom za svagda. Zlo, po svemu sudeći, ne može biti poraženo samo ljudskim snagama i sredstvima. Uvijek se vraća u nešto izmijenjenom obliku, veće i perfidnije. Kako to objašnjava Maritain u svojoj *Filozofiji povijesti*, dobro i zlo ne stagniraju, nego rastu zajedno kao žito i kukolj. Količina dobra i zla u svijetu je, prema Maritainu, uvijek podjednaka.⁶³ Dobro i sloboda dakle rastu, ali i porobljivački totalitarizam se uvijek vraća.⁶⁴ No, da bi barem privremeno uspio, totalitarizam mora biti veći, jači i perfidniji od prethodnog, uvijek zloupotrijebljavajući neka nova dobra, što uključuje i naše vlastite izume i otkrića.

Osim toga, kako veli Maritain na drugom mjestu, priroda i materija prevladavaju u gospodarskom procesu, a razum i sloboda u autentičnome političkom procesu. Stoga Maritain misli da je prizor koji se danas zbiva pred našim očima samo primjer nesretnog zakona po kojem, u povijesti čovječanstva, *materija ide brže od duha*. Ljudski se duh, kako veli Maritain, uvijek zapuše kad pokuša preteći materiju. Zsigurno se i spiljski čovjek, nakon otkrića vatre, suočio s teškoćama koje nisu daleko od teškoća s kojima se sada suočava naša civilizacija.⁶⁵ Pitanje je, za Maritaina, u tome hoće li ljudska svijest i moralni sud, usmjeravajući napor stvaralačke energije, moći od Stroja načiniti pozitivnu silu u službi čovječanstvu? Drugim riječima, hoće li ta svijest i taj sud ljudsku pohlepu, tehnički kadru za sve, uspjeti podrediti razumu, jačemu od

⁶³ Usp. Jacques MARITAIN, *Filozofija povijesti*, Zagreb, 1990., 35-39.

⁶⁴ Sudeći po iskustvu povijesti, uvijek biva i poražen! Zato nada mora imati primat pred narativom apokalipse, ne isključujući potonje.

⁶⁵ Isto vrijedi i za izum kotača ili novca, otkriće atomske energije i svaki drugi značajniji izum ili otkriće sve do tzv. umjetne inteligencije.

nagona, a da pritom ne prođemo kroz razdoblje »pokušaja i pogrešaka«, koje bi našoj vrsti bilo kobnije od svih (pra)povijesnih razdoblja.⁶⁶

Kako bismo se zaštitili od mogućih zloupotreba, mi u demokraciji stalno dodajemo nova pravila i osigurače. Zato su demokratska društva redovito kompliciranija od totalitarnih društava i diktatura. No, koliko god mi pravila dodavali, nikad ne možemo biti apsolutno sigurni odnosno zaštićeni od svake zloupotrebe. U tom smislu demokratsko društvo živi u nekoj vrsti trajnog rizika i zato zahtijeva budnost svih svojih članova. Demokracija kao i sloboda ne može čuvati samu sebe, nego je mi građani moramo čuvati. U tom smislu neopisivo veliku važnost imaju mediji i obrazovni sustav, a možda i više od njih međusobno povjerenje, osobno poznavanje i dobra volja građana.

Točno je da, unatoč svim njenim slabostima, demokracija ostaje bolja od svih drugih oblika vladavine jednostavno zato što je najadekvatnija ljudskom dostojanstvu i treba joj zato uvijek ponovno davati šansu. U svakom slučaju, ako je ona najbolji postojeći oblik vlasti i ako nismo još smislili ništa bolje, onda ona sada može biti zamijenjena samo nečim lošijim od sebe, što pak nikomu nije u interesu. No, to i dalje ne znači da nam je prihvatljiva bilo kakva demokracija. Očito je da danas postoji značajna kriza demokracije na svim stranama svijeta i na svim razinama. Bolesti demokracije su na stolu i svi ih vidimo, ali to ne znači da treba odustati od nje, a još manje da su tzv. demokratizam,⁶⁷ populizam ili bilo koja diktatura poželjna alternativa, tj. jedina preostala mogućnost. Rješenje nije ukinuti ili umanjiti prostor slobode ili demokraciju, nego uporno graditi istinsku demokraciju. Za kršćane to znači uporno podsjećati na svoju viziju demokracije i usavršavati je. Demokraciju koja u središte stavlja dostojanstvo ljudske osobe koja je stvorena na sliku Božju i koja upravo zbog takve stvorenosti ima pravo su-odlučivati o svojoj sudbini i o svemu što je se tiče.

Riječi Pija XII. iz spomenute božićne poruke ne znače da treba stvarati vjerske (teokratske) države ili političke modele, nego da blaga i radosna vijest evanđelja smije i treba uči i uvijek ponovno ulaziti u politiku, u demokraciju i u svaku poru društva. Treba graditi politički život ne stavljajući evanđelje i

⁶⁶ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 183.

⁶⁷ Pojmom *demokratizam* Maritain se koristi za ono što vidi kao duhovno počelo novovjekog poretka, koje se temelji na Rousseauovom mitu o Općoj volji i narodu kao jedinom legitimnom nositelju suverenosti, i koje je posve oprečno kršćanskom pravu, koje drži da suverenost potječe od Boga, svog prvog izvora, te samo prolazi kroz narod kako bi se ustoličila u onome ili u onima koji su zaduženi da bdiju nad općim dobrom. *Demokratizam* je sustav koji, imitirajući demokraciju, u ime Broja žrtvuje istinu, a onda i slobodu. Usp. Jacques MARITAIN, *Tri Reformatora*, Split, 1995., 144-148 te 231-232. Stvari se u ovom kontekstu dakako mijenjaju s novim tehnologijama, tj. mogućnostima koje one donose. Sve te mogućnosti mogu biti dobro, ali i zlo uporabljene.

kršćansku vjeru u zgrade, nego vjerujući da kršćani sa svojim vrijednostima u suradnji s drugima i drukčijima mogu otkrivati i živjeti ono što s Maritainom zovemo personalističkom demokracijom, a to je demokracija u čijoj je esenciji vječno svježi duh evanđeoske slobode i nade evanđeoskog bratstva, zahvaljujući kojem znamo da nismo robovi i da je sve radi čovjeka – i šabat, i Crkva, i svaka ljudska vlast, i demokracija, i znanost, i novac, i tržište, i svaka tehnologija.

Abstract

ON THE NATURE OF DEMOCRACY IN THE LIGHT OF THE THOUGHT OF JACQUES MARITAIN

Dan ĐAKOVIĆ

Faculty of Philosophy and Religious Studies, University of Zagreb
Jordanovac 110, HR – 10 000 Zagreb
dan_djakovic@ffrz.unizg.hr

The aim of this paper is to reflect on the essence (nature) of democracy, which is widely considered the best form of government. Although democracy is generally considered to be a kind of unquestionable value, there is no agreement on the answer to the question of its essence. The author seeks to outline the answer to that question in the light of the philosophy of Jacques Maritain, a great French philosopher and one of the most famous Thomists and personalists of the 20th century. Maritain also considered democracy to be the best form of government because it is the most adequate to the dignity of the human person, which is created in the image of God. For Maritain, democracy therefore reflects trust in human nature, and he sees the Gospel's spirit of freedom and the hope of the Gospel's brotherhood as the essence of democracy. The paper assumes that the true knowledge about the nature of democracy is a kind of antidote to anti-democratic and totalitarian aspirations. Maritain calls for democracy of a personalistic and pluralistic type, and opposes it to the modern, liberal and individualistic understanding of democracy.

Key words: *democracy, pluralism, totalitarianism, Gospel, freedom, prophetic minorities, J. Maritain.*